

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ПОЛІТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ ЗА ДИРЕКТОРІЇ УНР (ГРУДЕНЬ 1918 - ЛИСТОПАД 1919 рр.)

На основі архівних і опублікованих джерел, окремих праць українських істориків досліджується питання про заходи українських урядів із соціального захисту громадян УНР у 1918-1919 рр. – один із найскладніших і найсуперечливіших періодів національно-демократичної революції в Україні.

Ключові слова: Директорія, Рада Народних Міністрів, Українська Народна Республіка, громадяни, економічна криза, інфляція, зарплата, матеріальна допомога, пенсія, стипендія.

Будь-яка демократична держава, молода чи історично тривала, повинна постійно дбати про своїх громадян, їх добробут і культурний розвій. Реалізація цих, на перший погляд, зрозумілих, але разом з тим і непростих завдань, передбачає, зокрема, наявність серйозних цільових ресурсів як однієї з вирішальних умов проведення відповідної політики в інтересах людей праці. Це добре розуміли творці української державності у 1917-1920 рр., тому, попри державну нестабільність, військову інтервенцію і тривалу економічну кризу, намагалися не ігнорувати матеріальні інтереси тих, хто був зайнятий у культурно-освітній, медичній, військовій та управлінській сфері і отримував засоби для життя лише від своєї професійної праці.

Соціальний захист різних верств населення в діяльності українських урядів у добу національно-демократичної революції 1917-1921 рр., попри незаперечну значущість, є недостатньо з'ясованим в історіографії національно-демократичної революції. У великій мірі, як свідчать узагальнюючі праці, це стосується доби Директорії УНР¹. На жаль, навіть авторитетні синтетичні дослідницькі роботи обходять зазначене питання увагою². Тож не випадково, що і майбутні історики, вивчаючи цей період у вищій, не мають достатнього уявлення про зусилля урядів другої УНР щодо соціального захисту її громадян³.

Метою нашої статті є з'ясування основних напрямів та результативність політики урядів Директорії щодо соціального захисту громадян Української Народної Республіки з кінця 1918 до листопада 1919 р.

26 грудня 1918 р. Директорія УНР виступила з декларацією, у якій йшлося про «великі задачі» нової влади і, зокрема, про «творення нового справедливого життя для всього народу»⁴. Перший уряд під головуванням В.М. Чехівського, розв'язуючи першочергові завдання щодо трансформації політичної системи і державного управління України, не обминав питання соціального захисту громадян. Так, у першу чергу заслуговують на увагу рішення Ради Народних Міністрів (РНМ) щодо встановлення нових, підвищених, окладів окремим категоріям педагогів. Вже на першому засіданні, яке відбулося 25 грудня 1918 р., комісар народної освіти П.І. Холодний вніс

на розгляд уряду два законопроекти, які стосувалися підвищення платні вчителям комерційних шкіл та дівочих інститутів. Урядовці погодилися із змістом цих документів і направили в розпорядження міністра народної освіти на вказану суму 3384345 крб. (У січні 1919 р. новий міністр освіти І.І. Огієнко переконав РНМ прийняти постанову про поширення чинності закону про відсоткові надбавки до зарплатні, прийнятого 19 листопада 1918 р., на вчителів усіх початкових шкіл. Крім того, до педагогічного стажу зарахували час роботи приватними вчителями, надали 500 тис. крб. допомоги українським учительським спілкам, а також підвищили оклади приват-доцентам і позаштатним професорам вищих навчальних закладів)⁵. Через два дні РНМ ухвалила підтримала пропозицію т.в.о. державного секретаря І.М. Сніжка про асигнування в розпорядження Міністерства шляхів сполучень 84 млн. крб. на одноразову допомогу штатним і постійним служачим, майстровим і робітникам, зайнятим на державних і приватних шляхах України⁶. Щоб підтримати у містах безробітних Голова РНМ В.М. Чехівський запропонував відкрити для них спеціальні дешеві їдальні. Крім того, міністерства праці, торгівлі і промисловості, шляхів, продовольчих справ і фінансів спільно приступили до вироблення плану боротьби з безробіттям⁷. Уряд в різкій формі (під загрозою застосувати закони військового часу) поставив вимогу до власників заводів, фабрик і майстерень столиці, які припинили роботу у зв'язку з падінням гетьманської влади, негайно відновити виробничий процес і поновити на робочих місцях усіх робітників, які залишилися без засобів для існування⁸. Щоб не допустити спекуляції і сприяти насиченню товарами ринку харчів у містах, вища виконавча влада розпорядилася надати в розпорядження Міністерства продовольчих справ 50 млн. крб. для кредитування кооперативів з метою заготівлі на селі «немонополізованих» продуктів харчування⁹. Були відновлені юридичні права громадян, раніш покараних гетьманською чи окупаційною владою. Учителям Західної області УНР надали таких же прав, якими користувалися педагоги Наддніпрянщини, а випускників Львівського і Чернівецького університетів, а також Львівської політехніки прирівняли в правах до осіб, які закінчили вищі школи колишньої Російської імперії (їм можна було працевлаштовуватись, зокрема, на викладацькі посади у гімназіях і університетах Української Народної Республіки)¹⁰.

Через погіршення матеріального стану працівників Катеринославського окружного суду у січні 1919 р. Рада Народних Міністрів дозволила міністру юстиції виплатити їм одноразову допомогу в розмірі місячної платні. Такі ж виплати отримали працівники структур Харкова, пов'язаних з Міністерством праці УНР, напередодні евакуації українських установ, а також урядових інституцій Бессарабії¹¹. 60 млн. крб. уряд виділив в розпорядження міністра шляхів на видачу заштатної допомоги службовцям та робітникам українських залізниць. Крім того, службовцям округ водяних, шосейних та ґрунтових шляхів України додатково виплатили понад 4 млн. крб. для покриття заборгованості із виплати зарплат за період з 15 листопа-

да 1917 по 1 жовтня 1918 р.¹². В розпорядження міністра військових справ уряд асигнував кредит в розмірі 0,5 млн. грн. на виплату допомоги військовослужбовцям у зв'язку з можливими різними ситуаціями, а міністра народної освіти – 91430 крб. для нагороди працівників різних притулків, які підпорядковувалися Міністерству освіти¹³. Напередодні Різдва Христового 1919 року урядовці поручили міністрові фінансів Б.Мартосу підготувати необхідну урядову постанову про грошові виплати працівникам усіх державних установ. Окремо уряд розглянув питання про надання святкової допомоги робітникам київських вузькоколіїних залізничних майстерень і виділив під це 212369 крб. 26 коп.¹⁴.

Турбуючись про долю українців, які під час Першої світової потрапили в полон і перебували в таборах на території Центральних країн, а також про біженців, Рада Народних Міністрів ухвалила закон про допомогу цим людям і після затвердження Директорією негайно ввела його в дію по телеграфу (із 15 млн. крб., які Міністерство народного здоров'я і опікування попросило на допомогу військовополоненим, уряд виділив лише 3 млн. крб., з обов'язковою умовою вироблення відповідного плану). Для цієї категорії обездолених людей, які поверталися на батьківщину, важливе значення мав затверджений українським урядом 11 лютого 1919 р. порядок грошового відшкодування втрати їх особистого майна¹⁵. Були призначені річні пенсії в розмірі 2400 крб. вдові професора Ф.К. Вовка, П.П. Карпенкіній, підвищені пенсії колишнім працівникам суду, а також вдові колишнього вчителя Київського кадетського корпусу П.Г. Житецького¹⁶. Крім того, пенсії були призначені для сімей січових стрільців, які загинули під час антигетьманського повстання; матеріальну допомогу в розмірі 2 млн. крб. виділили єврейському населенню, яке постраждало від погромів. 6 млн. крб. перерахували Головній управі Українського Червоного Хреста для закупівлі продовольства для населення Східної Галичини і Буковини. Крім того, галицьким українцям надали для такої ж мети допомогу в розмірі 7 млн. крб.¹⁷.

Наприкінці каденції Ради Народних Міністрів під головуванням В.М. Чехівського його члени подбали про свій соціальний захист. 11 лютого 1919 р., напередодні формування нового українського уряду, вони прийняли постанову про грошову допомогу міністрам-відставникам. У ній зазначалося таке: „Виходячи у відставку з приводу кризи Кабінету по політичним причинам міністрам, виконуючим обов'язки міністрів та товаришам міністрів видати допомогу: сімейним – в розмірі 3-х місячного утримання зо всіма додатками, а несімейним – в розмірі 2-х місячного утримання зо всіма додатками. В зазначену допомогу не зараховувати утримання, що одержано згідно з законом 16 січня 1919 року «Про видачу трьохмісячного утримання служачим урядових інституцій в разі евакуації місцевостей, котрим загрожує небезпечність втручання ворогів»¹⁸.

Новий, «правий» уряд, сформований 13 лютого 1919 р. прем'єром С.С. Остапенком, змістив акценти своєї діяльності в бік зовнішньої полі-

тики, тому він, як справедливо зауважує В.Ф. Верстюк, не «став шукати підтримки в народних масах»¹⁹. Це аж ніяк не означає, що він ігнорував заходи в сфері соціального захисту громадян. Серед першочергових кроків було відновлено гарантії недоторканості особи на території Української Народної Республіки, поліпшення матеріального стану службовців Дієвої армії УНР, дано доручення виробити законопроект про надання пенсії та матеріальної допомоги батькам тих козаків, які загинули під час народного повстання проти П.Скоропадського і його режиму²⁰. Сприяючи ліквідації вогнищ чуми, на які захворіла велика рогата худоба, уряд виділив для цього 3 млн. крб. Крім того, він надав надзвичайні уповноваження міністру народного здоров'я і опікування у справі боротьби з поширенням інфекційних захворювань серед людей. Щоб полегшити перебування хворих в медичних закладах, уряд надав дозвіл міністру народного господарства видавати позичково продукти і одяг зі складів тим шпиталям, які були у віданні Українського Червоного Хреста. Лікарям, яких організували для роботи в комісіях з мобілізації чоловіків до українського війська, встановили добову платню в розмірі 54 грн.²¹.

Під час поповнення українського війська мобілізованими вчителями з Поділля з'ясувалося, що ті з кінця минулого фінансового року не отримують зарплатні. Крім того, у війську їм, як захисникам батьківщини, належало виплачувати ще й половину ставки з коштів, які Міністерство народної освіти направило в розпорядження міських і повітових управ саме на вказані цілі (у самому війську такі виплати не передбачалися). З цього приводу отаман В.О.Щерблюк телеграфував міністрам військових справ та народної освіти, що «майже всі вчителі дослівно голодують. Ніякі заходи на місцях не допомагають. Межи вчителів великі обурення»²². Командуючий Північною групою військ Дієвої армії УНР отаман В.П.Оскілко у першій половині квітня 1919 р. стверджував, що «мобілізовані [на Волині] вчителі народних шкіл за шість попередніх місяців не одержали належної їм платні, завдяки чому сім'ї їх залишилися без всякої матеріальної підмоги»²³. Скарги посипалися і С.В.Петлюрі. Той, враховуючи, що учительство є «впливовим елементом серед населення», дав доручення негайно виправити становище. У телеграмі на ім'я глави держави І.І.Огієнко пояснив, що Міністерство освіти вжило всіх заходів, аби передбачені кредити дійшли до органів місцевого самоврядування міст і повітів. Затримка з виплатою зарплатні пов'язана із діяльністю саме цих структур²⁴. Врешті – решт справу владнали на користь мобілізованих учителів.

Готуючись до евакуації з Вінниці, Рада Народних Міністрів вирішила «взяти з собою лише самих необхідних співробітників». Тим, хто залишався «в м. Вінниця видати поверх одержаних ними грошей утримання в розмірі місячної платні зо всіма додатками. Жінок співробітників, крім служачи в центральних установах, при умові, що вони поступили на посаду до 22 лютого ц.р., ні в якому разі в призначений до евакуації потяг не приймати». Тих урядовців і співробітників державних установ, які залишилися на

території, підконтрольній більшовиками, вивели за штат, тобто залишили без утримання²⁵.

Колишньому товаришу голови Вінницького окружного суду І.Л. Непомнящому підвищили пенсію до 4800 крб. на рік, а вдовам двох посадовців тієї ж судової установи Олені Лам і Олександрі Чернявській з дочкою призначили пенсії в розмірі відповідно 1000 крб. і 2400 крб.²⁶. Важливе значення для громадян, житло яких постраждало від «військових подій, анархій та карних експедицій», мав ухвалений Радою Народних Міністрів 8 квітня 1919 р. закон про державну будівельну допомогу цій категорії населення²⁷. Певні матеріальні полегшення для родин школярів мав принести закон про безплатне обов'язкове навчання в УНР всіх дітей шкільного віку (за підрахунками департаменту початкової школи Міністерства народної освіти УНР, економія для родинних бюджетів сягала 4 млн. крб.)²⁸. За даними сучасного дослідника освітніх процесів Д.Ф.Розовика, навесні 1919 р. в Україні за парти сіли 2,3 млн. школярів²⁹. І все ж, поза школою знаходилися 1047813 дітей шкільного віку (31,5% від загальної кількості)³⁰.

Соціалістичний уряд Б.Мартоса, сформований у м. Рівне на Волині, 12 квітня 1919 р. оголосив свою «програмову декларацію», у якій, зокрема, заявив про намір зміцнювати народний лад. Селянам обіцяв передати землю без викупу, а робітникам – подолати безробіття. Усіх вірних ідеї національного відродження України закликав «стояти твердо проти ворогів, які на нас напали»³¹.

Соціальні питання було вирішувати дуже проблематично. Як наголошував В.Ф.Верстюк, «фінансова криза підривала українську державність суттєвіше, ніж невдачі на фронті. Грошей бракувало на все – на утримання армії, державно-адміністративного апарату, систем освіти, охорони здоров'я і т. ін. Основним джерелом фінансових ресурсів для уряду стала грошова емісія». До жовтня 1919 р. до Кам'янця-Подільського було завезено більше 1,5 млрд гривень, виготовлених у Німеччині³². За інформацією в.о. директора Кредитової канцелярії П.Баранівського, з січня до листопада 1919 р. курс гривні на Кам'янецькій біржі упав у 8 разів – з 30 грн. до 240 грн. за 1 золотий рубель³³.

Інфляційний процес серйозно позначився на ефективності соціального захисту громадян УНР, який, в міру можливості, проводив «соціалістичний» уряд Б.М.Мартоса. Вже 16 квітня 1919 р. Рада Народних Міністрів відкрила Міністерству внутрішніх справ кредит в розмірі 6 млн. грн. для придбання продовольства населенню прифронтової смуги³⁴. Напередодні Великодніх свят було прийнято закон про видачу грошової допомоги штатним і вільнонайманим працівникам поштово-телеграфної служби та їх родинам³⁵. Одноразову матеріальну допомогу отримали також старшини, урядовці, лікарі та священики колишньої російської армії, які прийняли українське підданство (на цю мету уряд виділив 30 тис. крб.) і продовжували виконувати військовий обов'язок в діючій армії. Окремим високо посадовцям влада виплачувала премії «з огляду на надзвичайну працю». Саме

таке формулювання використали при ухваленні рішення щодо преміювання (10 тис. грн.) керуючого Подільської залізниці Годилю-Годлевського у зв'язку з наявними «лишками кредитів на утримання персонального складу Правобережної та Подільської залізниць»³⁶. Компенсацію в розмірі 500 тис. грн. уряд призначив працівникам місцевих адміністрацій і міліціонерам, які, виконуючи свої службові обов'язки, постраждали матеріально під час воєнних дій на більшовицькому фронті³⁷. За героїчні зусилля із збереження цінностей Державного банку УНР та транспортування їх з Галичини до Кам'янця-Подільського, де з червня 1919 р. розпочав роботу державний центр української республіки, уряд виніс подяку всім, хто брав участь у цій надзвичайно важкій і відповідальній справі, і преміював кожного у розмірі 2 тис. крб.³⁸.

Урядовці в міру надзвичайно скромних можливостей держави не залишали поза увагою родичів померлих чи убитих державних (військових) службовців, призначаючи їм різне пенсійне утримання. Так, 3360 грн. щорічної пенсії призначили Євдокії Прокопович, вдові колишнього директора Брацлавського відділення Державної скарбниці, 4000 грн. – Наталії Шамотульській, вдові колишнього управителя Рівненського відділення Державного банку УНР (дочці покійного, Софії, пенсію надали скромнішу – 1333 грн. 33 шаги), 1366 грн. – Олені Денисенко, вдові колишнього помічника бухгалтера Фінансової палати УНР, 2000 грн. – Марії Коляновській, вдові колишнього бухгалтера Брацлавського відділення Державної скарбниці. У липні 1919 р. збільшили до 1750 грн. пенсію Марії Трапезніковій, вдові радника Подільського губернського правління, та призначили пенсійне утримання в розмірі 3496 грн. Вірі Скворцовій, вдові члена Подільського окружного суду³⁹. У серпні було призначено щорічні пенсії родині колишнього члена Подільського окружного суду Медведєва – вдові – 4800 грн., дітям – по 1600 грн.⁴⁰.

Коли стало відомо, що 4 травня більшовики розстріляли начальника загальної управи Міністерства військових справ Федора Селецького, РНМ ухвалила постанову, якою передбачила виплату одноразової допомоги в розмірі 15 тис. грн. неповнолітній сестрі небіжчика, учениці Київської української гімназії, яка до того утримувалася братом. Крім того, держава взяла зобов'язання виховувати родичку загиблого за свої кошти (щороку Міністерство освіти УНР повинно було призначати їй відповідну грошову допомогу)⁴¹. У липні щорічні пенсії призначили двом дітям померлого помічника бухгалтера Подільської фінансової палати Володимира Денисенка – по 455 грн.⁴². Значно ширше було поставлено питання по допомогу дітям вояків української армії, які постраждали на війні, в законопроекті, який РНМ схвалила 14 серпня 1919 р.⁴³.

Спеціальний соціальний захист поширювався на медичних працівників. Враховуючи надзвичайно складне становище, пов'язане із боротьбою з епідеміями інфекційних захворювань, передусім висипного, черевного і поворотного тифу, 26 червня 1919 р. уряд ухвалив тимчасовий закон «Про

забезпечення пенсіїю і допомогою осіб медичного персоналу на випадок захворювання або смерті від участі в боротьбі з гостро заразними хворостями і родини зазначених осіб»⁴⁴. Цей юридичний акт був дуже на часі. Лише у квітні 1919 р. у Кам'янці-Подільському, де і був прийнятий цей закон, під час надання медичних послуг заразилися від хворих на тиф і померли кілька лікарів і фельдшерів. А у липні – серпні із 10 лікарів, які мали різні стадії захворювання на плямистий тиф, четверо пішли з життя. Згодом цей сумний реєстр поповнили ще 10 лікарів, яким діагностували поворотний тиф⁴⁵. Восени із 50 працівників інфекційного бараку, тобто спеціалізованого відділення, 45 заразилися тифом, 5 із них померли⁴⁶. За весь 1919 р. із 100 лікарів, які боролися за життя хворих у Кам'янці-Подільському, 22 померли через захворювання на тиф⁴⁷. Тож за законом їхні родини отримали разову матеріальну допомогу, а також пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальників. На боротьбу із епідемією інфекційних захворювань РНМ 1 серпня виділила 25 млн. грн.⁴⁸.

Не обходив уряд увагою і проблеми хворих в'язнів. Враховуючи складність становища цієї категорії громадян, уряд постановив відпускати з 1 липня 1919 р. на кожного хворого ув'язненого громадянина УНР додатково по 10 грн. на добу на лікування і харчування⁴⁹. Після перебазування на Поділля він ухвалив рішення про надання 50 тис. грн. допомоги прокурівським робітникам, які залишилися без роботи⁵⁰.

Після того, як воєнно-політична ситуація застала органи державного управління покинути м. Рівне, всім сімейним урядовцям, які направлялися до Галичини, 4 травня 1919 р. видали утримання наперед на 3 місяці разом із відсотковими надбавками, пов'язаними з дорожнечею. Службовцям державних установ, розміщених у Рівному, Кам'янці-Подільському, Проскурові і Радивиліві, уряд розпорядився виплатити добові у зв'язку з тим, що отриманої зарплатні їм не вистачало навіть на елементарне харчування⁵¹.

Після того, як 16 липня на Наддніпрянщину для участі у визвольних змаганнях перебазувалася Українська Галицька армія (разом з тиловими частинами і обозами вона нараховувала 85 тис.⁵², за іншими даними, – 100 тис. осіб⁵³), уряд прийняв ряд заходів для забезпечення як військовиків, так і великої групи біженців, що прибула зі Східної Галичини услід за військом (у вересні їх кількість становила 5,5 тис. осіб⁵⁴). Вже 18 липня 1919 р. постановою РНМ на військовиків «частин армії Західної Облaсті Української Народної Республіки» було поширено «чинність законів щодо грошового та іншого задоволення, які існують для армії Наддніпрянської України» (загалом на утримання галицького війська було витрачено 310 млн. грн.)⁵⁵. 3 серпня Директорія ухвалила постанову «Про харчування галицької української армії, про об'єднання військових операцій, про формування головного оперативного штабу і персональний склад його», яким доручала уряду взяти не себе грошове і продовольче утримання УГА⁵⁶.

До кінця липня уряд прийняв дві постанови, за якими на потреби біженців з Галичини виділялися 11 млн. грн.⁵⁷. Із цієї суми більш як 5 млн. грн.

видано зареєстрованим біженцям на руки, решта покривала різні видатки на утримання людей, зокрема, харчування. Спільно відкрили спеціальну (закриту) їдальню, яка у серпні щоденно обслуговувала дешевими обідами понад 300 галичан, що поселилися у Кам'янці-Подільському. У вересні кількість тих, хто отримував тут обіди, зросла до 993 осіб. Згодом перейшли на дворазове харчування, також видавали безкоштовні обіди у вечері⁵⁸.

Спеціально створене Міністерство галицьких справ взяло на себе правління біженців. Понад 2 тис. осіб отримали роботу у різних повітах Поділля. Восени 67 педагогів-галичан отримали змогу учителювати в школах. Хліборобів залучали до збору врожаю зернових. На харчування кожного із понад 1 тис. залізничників, які тимчасово розмістилися на ст. Кам'янець-Подільський, влада виділила по 2 тис. грн. Біженці, за розпорядженням відповідних урядових структур, отримали чимало різних речей, які оцінювалися на суму 1335861 грн.⁵⁹.

Після 17 липня 1919 р., коли РНМ ухвалила відповідну постанову, всім службовцям державних інституцій та місцевих самоврядувань у зв'язку з дорожнечею на ринку харчів, яка стрімко зростала, з державної скарбниці почали виплачувати одноразову допомогу у розмірі одного місячного окладу з відсотковими надбавками, але не більше як по 2 тис. грн.⁶⁰. У серпні уряд Б.М.Мартоса схвалив законопроект про встановлення відсоткової надбавки до утримання на дорожнечу працівникам державних інституцій, які були поділені на три групи (провінція, губернські міста та Одеса і Миколаїв, а також місце перебування уряду). В залежності від посад та окладів службовців поділили на дві категорії. Найвищі надбавки (100-120%) отримували ті, хто отримував основну платню, яка не перевищувала 4200 крб., найменші (40-60%) призначили тим, чия базова зарплата сягала понад 15 тис. крб.⁶¹. На тому ж засіданні уряд прийняв постанову про видачу працівникам урядових інституцій Кам'янця-Подільського, Проскурова й Рівного добових грошей у зв'язку з дорожнечею під час перебування там центральних державних установ⁶², а через два дні вніс поправку до своєї постанови від 18 липня 1919 р., що стосувалася виплати одноразової допомоги працівникам залізниці, які отримували порівняно низьку платню (розмір цих виплат почали обраховувати не лише від розміру окладу, а й добових надбавок)⁶³. У зв'язку з погіршенням становища урядовців центральних і місцевих установ, які функціонували у Кам'янці-Подільському, через дальший ріст цін на продукти харчування, уряд з 1 серпня 1919 р. тимчасово збільшив розмір добових (на 5 грн. на добу) тим працівникам, які мали право на таку допомогу за відповідними законами, ухваленими 10 лютого, 14 квітня і 18 липня 1919 р., за винятком тих, хто отримував безплатно харчовий пайок⁶⁴. Відсоткові надбавки призначили і для вчителів нижчих початкових шкіл (вони нараховувалися лише з тієї частини зарплати, яку виплачували з державної скарбниці)⁶⁵.

Справжнім лихом для молодого республіки були єврейські погроми. Найбільша хвиля цих виступів припала на лютий-березень 1919 р. Найжор-

стокішими виявилися погроми в середині лютого у місті Проскуріві та у сусідньому містечку Фельштин, під час яких загинули сотні людей⁶⁶. Доки слідча комісія проводила відповідні дії, щоб покарати винних за погроми, РНМ 26 липня 1919 р., маючи у своєму розпорядженні відповідні матеріали, що стосувалися постраждалих, ухвалила постанову про асигнування в розпорядження керуючого Міністерством єврейських справ УНР 11460000 грн. для допомоги найбіднішим прошаркам єврейського населення міст і містечок, які втратили рідних і зазнали матеріальних збитків від погромних дій українських козаків. Ці кошти мали розподілити відповідно до плану і норм, які у десятиденний термін мали виробити Міністерство фінансів та держаний контролер⁶⁷. При цьому було ухвалено закон про карну відповідальність за продаж військовим спиртних напоїв⁶⁸.

30 липня 1919 р. уряд розглянув тимчасовий статут пенсійного забезпечення для Української республіканської армії і висловився за його доопрацювання, незмінно дотримуючись таких важливих принципів, як соціальне забезпечення і охорона праці працюючого, спільність для всіх трудящих, наявність більшої чи меншої загрози для життя та здоров'я зайнятих в різних галузях суспільної праці, обов'язковість пенсії лише для тих, хто працював на користь УНР та українського народу⁶⁹.

29 серпня 1919 р. до праці приступив уряд І.П.Мазеши. Жодних заяв реорганізована РНМ не робила. Тож на продовження соціального захисту громадян УНР міністрами-соціалістами покладалися цілком сподівані надії. Тим більше, що українське військо вранці 31 серпня вступило до Києва. Ця подія викликала велику ейфорію і урядовців, і пересічних патріотів, які у зв'язку з цим сподівалися на активне державне будівництво, зокрема й у соціальній сфері. У перший день роботи нового уряду було прийнято постанову про видачу з військового фонду 10 млн. грн. одноразової допомоги військовослужбовцям Діючої армії для лікування від важких інфекційних хвороб у різних шпиталях. У новій редакції прийняли тимчасовий закон «Про забезпечення пенсією та допомогою осіб медичного персоналу на випадок захворювання або смерті від участі в боротьбі з гостро-заразними хворостями і родин зазначених осіб»⁷⁰. В розпорядження міністра народного здоров'я і опіки було виділено з Державної скарбниці 100 тис. крб. на допомогу окремим особам у зв'язку з проходженням лікування⁷¹. Двом отаманам – командуючому Наддніпрянською армією Ю.Й. Тютюннику і його начальнику штабу В.О. Сінклеру уряд, враховуючи їх заслуги перед Українською Народною Республікою, 3 жовтня 1919 р. відпустив з коштів Державної скарбниці по 60 тис. грн., як одноразову допомогу на лікування⁷².

Влада з боєм реагувала на втрати визначних військових діячів у збройній боротьбі за незалежність України, не залишала без уваги родин тих, хто віддав своє життя і здоров'я, захищаючи національні ідеали чи постраждав від дій українського війська. Так, після загибелі державного інспектора Й.Антонюка його вдові призначили одноразову в розмірі 12 тис. грн. Крім того, до прийняття Пенсійного статуту, вона і діти покійника мали отримувати

вати сумарно 34 тис. грн. щорічної пенсії⁷³. Враховуючи величезні заслуги отамана Дмитра Соколовського, який поліг у бою з більшовиками, його вдові уряд надав одноразову допомогу в розмірі 16800 грн., а також призначив у такому ж розмірі річну пенсію. Пенсійну допомогу вдові розстріляного червоноармійцями у Житомирі командира 53-го Новоград-Волинського полку К.Возного встановили на рівні 16800 грн. Важко пораненому колишньому начальнику політичного відділу Коша Слобідської України сотнику І.Попову встановили пенсію, яка сягала 19200 грн. Було переглянуто в бік підвищення раніш встановленої пенсії сім'ї загиблого командира Київського полку Коша охорони республіканського ладу Євгена Крушинського. Вдова почала отримувати 5016 крб. (10032 грн.), а діти – по 1672 крб. (3344 грн.)⁷⁴. Для допомоги єврейській бідноті, яка постраждала від погромів і знаходилася у вкрай важкому матеріальному становищі, новий уряд віднайшов 20 млн. грн. (через невідомі причини Директорія певний час не затверджувала цю постанову). Міністра єврейських справ зобов'язали подати звіт про витрату раніш виділених на цю мету коштів⁷⁵.

Українська влада з великою шаною ставилася до відомих діячів, які пішли з життя, перебуваючи на трудовому посту, в міру можливості організовувала останні почесні померлим і загиблим. Так, коли стало відомо, що 15 жовтня 1919 р. у Кам'янці-Подільському від тифу помер голова управи Українського Червоного Хреста А.Г. В'язлов, того ж дня РНМ ухвалила постанову про влаштування похорону за державні кошти і вшанувала покійника вінком⁷⁶. Із запізненням влада відреагувала на смерть колишнього заступника міністра освіти Ю.О.Щириці (його розстріляли більшовики у Києві 1 червня 1919 р. в «порядку червоного терору і за контрреволюцію»). 20 жовтня уряд виділив кошти на поховання (чи перепоховання?) розстріляного (за свідченням газети «Україна», – 30 тис. грн.⁷⁷), а також одноразову допомогу вдові у такому ж розмірі⁷⁸. В ознаменування заслуг Ю.О.Щириці перед українським народом влада заснувала щорічні стипендії його імені в розмірі 4800 грн. для студентів двох вінницьких закладів – учительського інституту та учительської семінарії імені Тараса Шевченка⁷⁹. До першої річниці існування Кам'янець-Подільського державного українського університету для студентів, які мали робітничо-селянське походження, заснували 10 підвищених стипендій імені Директорії УНР⁸⁰.

Не були без належної уваги ті діячі, які вимушено відходили від державної праці, разом з тим залишаючись палкими пропагандистами і захисниками Української революції. Відомому українському державному діячеві, членові Верховного суду УНР, письменнику Д.В.Марковичу, який 26 жовтня 1919 р. відзначив своє 72-ліття і припинив активну державотворчу роботу, РНМ ухвалила постанову, за якою замість пенсії йому виплатили нагороду в розмірі 300 тис. грн.⁸¹.

На подальшій роботі із соціального захисту позначився вимушений від'їзд Директорії і Ради Народних Міністрів з Кам'янця-Подільського, який, за домовленістю сторін, через два дні зайняло польське військо.

Отже, різні українські уряди, створені Директорією, не зважаючи на воєнно-політичну ситуацію, яка впродовж багатьох місяців погіршувалася і не давала змоги відновити державний суверенітет на більшій частині території України, проводили певну роботу із підвищення зарплати і встановлення доплат та добових відстоків різним категоріям управлінців, науково-педагогічній і освітянській інтелігенції у зв'язку з гіперінфляцією. Велика увага приділялася матеріальній підтримці хворих і одужуючих козаків Дієвої армії УНР. Значні суми були потрачені на лікування відомих військових начальників, а також грошове забезпечення війська і біженців зі Східної Галичини. Разову допомогу на поховання, а також пенсії отримували родини загиблих і померлих державних і військових діячів, державних службовців різного рівня. Після єврейських погромів уряд виділив чималі кошти на допомогу постраждалим родинам. Не забували підтримувати військовополонених українців, а також дітей-сиріт. Турбувалася влада і про долю лікарського персоналу, який, ризикуючи своїм життям, вів боротьбу з страшними інфекційними захворюваннями, що вразили і цивільних, і армію. Робилися заходи із вдосконалення пенсійного забезпечення військових та їх родин. Однак усі ці кроки не могли, на жаль, суттєво поліпшити становище людей, які потрапили у вельми скрутне матеріальне становище.

Примітки

1. Див.: Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / В.Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 608 с.; Стопчак М. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920 рр.): історіографічний нарис / М.Стопчак. – Вінниця: І.Балюк, 2010. – 812 с.
2. Див., напр.: Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О.С. Рубльов, О.П. Реєнт. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 320 с.; Політична історія України ХХ століття: У 6 томах. – К.: Генеза, 2003. – Т. 2 / Керівник тому В.Ф. Солдатенко. – 488 с.; Нариси історії Української революції 1917-1921 років: У двох книгах / О.Д.Бойко, В.Ф.Верстюк (керівник), В.І. Головченко та ін. – К.: Наук. думка, 2012. – Кн. 2. – 462 с. та ін.
3. Див.: Історія України: Новітня доба: навч. посіб / [В.М.Литвин, В.Ф.Колесник, А.Г.Слюсаренко та ін.]; за ред. В.М. Литвина. – К.: Академвидав, 2012. – 480 с.
4. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: зб. док. і матеріалів / За заг. ред. А.П.Коцура, Н.В.Терес. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2008. – С. 606.
5. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали у 2-х томах / [Редкол.: В.Верстюк (відп. ред.), О.Бойко, Р.Піріг, Н.Маковська]. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – Т. 1. – С. 114-115, 181, 218.
6. Там само. – С. 123-124.
7. Там само. – С. 133.
8. Там само. – С. 134-135.
9. Там само. – С. 137-138.
10. Там само. – С. 143, 251.

11. Там само. – С. 146, 166, 188-189.
12. Там само. – С. 194, 212.
13. Там само. – С. 217, 224.
14. Там само. – С. 173, 224.
15. Там само. – С. 165, 229, 253.
16. Там само. – С. 178, 189, 195.
17. Там само. – С. 197, 202, 218.
18. Там само. – С. 254.
19. [Верстюк В.Ф.] Передмова // Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918-листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 15.
20. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 275, 277.
21. Там само. – С. 265, 293, 295.
22. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України), ф. 2582, оп. 1, спр. 56, арк. 33.
23. Там само, арк. 45.
24. Там само, арк. 42.
25. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 283.
26. Там само. – С. 287.
27. Там само. – С. 296.
28. ЦДАВО України, Ф. 2582, оп. 1, спр. 10, арк. 55зв.; Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 297.
29. Розовик Д. Культурне будівництво в Україні у 1917-1920 рр. / Д.Розовик. – К.: «Аквілон-Плюс», 2011. – С. 60.
30. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 10, арк. 55.
31. Мазепа І.П. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Дніпропетровськ: «Січ», 2001. – Ч. I-III. – С. 224.
32. [Верстюк В.Ф.] Передмова. – С. 21-22.
33. Див.: Доценко О. Літопис Української революції: Матеріали і документи до історії Української революції / О.Доценко. – К.- Львів, 1923. – Т. II. – Кн. 4. – С. 305-306.
34. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 314.
35. Там само. – С. 316.
36. Там само. – С. 321, 358.
37. Там само. – С. 446.
38. Там само. – С. 450.
39. Там само. – С. 320-321, 429.
40. Там само. – С. 474.
41. Там само. – С. 347.
42. Там само. – С. 432.
43. Там само. – С. 457.
44. Там само. – С. 382.
45. Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 29 квітня; Шлях. – Вінниця, 1919. – 1 жовтня.

46. Український козак. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 16 вересня.
47. Головка О.Ф. Інфекційні захворювання і медична допомога населенню Поділля в 1919-1920 роках / О.Ф.Головка // Матеріали ІХ-ї Подільської історико – краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 307-309.
48. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 445.
49. Там само. – С. 434-435.
50. Там само. – С. 385.
51. Там само. – С. 337, 345.
52. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л.Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – С. 140.
53. Нариси історії Української революції 1917-1921 років. – Кн.2. – С. 53.
54. Олійник С.В. Біженці-галичани на Поділлі влітку-восени 1919 року / С.В.Олійник // Духовні витоки Поділля: творці історії краю: Матеріали Міжнародної наук.практ. конф. 9-11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. – Хмельницький: Поділля, 1994. – Ч.1. – С. 388.
55. Див.: Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С.Литвин. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – С. 324, 325.
56. Див.: Нариси історії Української революції 1917-1921 років. – Кн.2. – С. 53.
57. Див.: Директорія і Радна Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 2. – С. 415, 429.
58. Олійник С.В. Зазначена праця. – С. 388.
59. Там само. – С. 389, 390.
60. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 415-416.
61. Там само. – С. 451.
62. Там само. – С. 452.
63. Там само. – С. 453.
64. Там само. – С. 458.
65. Там само. – С. 474.
66. Нариси історії Української революції 1917-1921 років. – Кн.2. – С. 28.
67. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 432.
68. Там само. – С. 434.
69. Там само. – С. 440.
70. Там само. – С. 526.
71. Там само. – С. 527.
72. Там само. – С. 533-534.
73. Там само. – С. 534.
74. Там само. – С. 537-538, 569.
75. Там само. – С. 535.
76. Там само. – С. 550.
77. Україна. – Кам'янець-Подільський, 1919.- 22 (9) жовтня.
78. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 557.
79. Завальнюк К. Людина великої педагогічної сили (освітній та громадський діяч Ю.О.Щириця) / К.Завальнюк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2003. – Вип.7. – С. 309.

80. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 558.
81. Там само. – С. 569.

Резюме

На основани архивних и опублікованих источников, отдельных трудов украинских историков исследуется вопрос о мероприятиях украинских правительств по социальной защите граждан УНР в 1918-1919 г. – один из самых сложных и самых противоречивых периодов национально-демократической революции в Украине.

Ключевые слова: Директорія, Совет Народных Министров, Украинская Народная Республика, граждане, экономический кризис, инфляция, зарплата, материальная помощь, пенсия, стипендия.

Одержано 15 жовтня 2012 р.

УДК 94(477):323.3"1930"

І.В. Рибак

ДЕПОРТАЦІЯ РОЗКУРКУЛЕНИХ СЕЛЯН ДРУГОЇ КАТЕГОРІЇ З УКРАЇНИ У 1930 РОЦІ: МАСШТАБИ, ХАРАКТЕР, НАСЛІДКИ

У статті на основі низки документів визначено масштаби депортацій розкуркулених селян другої категорії з України, вставлено регіони їх поселення у віддалених північних та східних районах СРСР, охарактеризовано повсякденне життя спецпоселенців у Північному краї.

Ключові слова: депортації, розкуркулення, спецпоселення.

Проблема кількості депортованих селян під час першої хвилі розкуркулення є маловивченою через втаємничення бази документальних даних у радянський період¹. Дані про кількість розкуркулених, в тому числі депортованих, селянських сімей, які є в історіографії, є досить неповними та неточними. Зокрема, С.В. Кульчицький наводить різноманітні суперечливі дані про кількість депортованих селян другої категорії з України та місця їх розселення. Але при цьому зазначає, що «визначення загальної кількості ліквідованих під час «соціалістичних перетворень», селянських дворів потребує спеціального дослідження»².

У зв'язку з демократизацією суспільно-політичного життя у пострадянський період з'явилася можливість на основі розтаємненого корпусу документів всебічно проаналізувати основні моменти депортації селянства, переважно у північні та східні регіони Росії³. На наш погляд, найбільшу цінність для дослідження даної проблеми мають оперативні довідки ОДПУ, які готувалися під грифом «совершенно секретно». А звідси вони є найбільш повними оскільки призначалися лише для найвищих керівників